

Светлана Томић
Факултет за стране језике
Алфа БК Универзитет
tomic.svetlana@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5082-3764>

Svetlana Tomić
Faculty of Foreign Languages
Alfa BK University
tomic.svetlana@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5082-3764>

КУЛТУРНИ ЖИВОТ РОМАНА
ЧЕТИРИ УСПЕХА ГУЉЕ КОРОЉОВЕ ЈЕЛЕНЕ ИЉИНЕ
THE CULTURAL LIFE OF YELENA ILINA'S NOVEL
THE FOURTH HEIGHT

Рад интегрише увиде различитих дисциплина у анализи естетских и ванестетских вредности књиге *Четири успеха Гуље Королјове* (1946) Јелене Иљине и прати динамику њене рецепције. Овај биографски образовни роман о совјетској дечијој глумици и хероини Другог светског рата стекао је средином XX века ширу међународну читалачку публику, данас је сведен на руски контекст, живи кроз нова издања и споменичку културу, док у Украјини то више није случај. У Југославији су објављена два издања (1947, 1948) која су снажно утицала на поједине универзитетске професоре развојне психологије. Књига је подстакла сложу „циркулацију друштвених енергија“ (Гринблат), инспирисала је нова књижевна дела, филмове, представе и дигиталне пројекте. Због комплексног приказа стварности и нестереотипне јунакиње дело може бити релевантно за наставне програме историје и књижевности; документарна подлога описа ране глумачке каријере напуњује социолошке увиде о дечјим филмским звездама.

Кључне речи: Гуља Королјова, женски образовни роман, југословенски преводи дечије књижевности, циркулација друштвене енергије, феномен детета филмске звезде.

This paper offers an interdisciplinary analysis (literary studies, cultural studies, memory studies, sociology, and history) of the aesthetic and extra-aesthetic values of *The Fourth Height* (1946) by Yelena Ilina. This biographical Bildungsroman, centered on the Soviet child actress and World War II heroine Guly Korolyova, enjoyed international popularity in the mid-20th century. Today, however, its reception is largely limited to the Russian context, where the novel continues to circulate through reprints and commemorative cul-

ture, unlike in Ukraine, where it has disappeared from public memory. Two early Serbo-Croatian and Croato-Serbian Yugoslav translations (1947, 1948) are associated with the personal and academic memory of certain Serbian university professors of Developmental Psychology. The novel sparked a complex “circulation of social energy” (Greenblatt), inspiring further literary works, films, theatrical performances, and digital projects. Due to its complex depiction of reality and a non-stereotypical female protagonist, the novel remains relevant for literature and history curricula. Its documentary portrayal of a child acting career complements existing sociological insights into child film stardom.

Keywords: Gulya Korolyova, female Bildungsroman, Yugoslav translations of children’s literature, circulation of social energy, child film star phenomenon.

*проф. др Ивану Ивићу
и проф. др Ружици Росандић*

Ко је била Гуља Корољова?

Гуља Корољова (1922–1942) била је совјетска, руска и украјинска дечија глумица и хероина Другог светског рата. Рођена је у Москви као Марионѐлла Владѐмировна Королѐва у породици филмских радника. Отац Владимир Данилович Королѐв (Владимир Данилович Королѐв) био је режисер и сценограф московског Камерног театра, а мајка Зоја Михајловна Богданова (Зоя Михайловна Богданова, Королева, Козицкая) била је глумица. У раној фази глумачке каријере (од треће до пете године живота) Гуља је тумачила епизодне ликове нпр. у филму „Каштанка“ (лик из истоимене приче А. П. Чехова) и „Жене из Рјазања“ („Бабы рязанские“). Прву главну улогу остварила је у дванаестој години, тумачећи лик Василинке у филму „Партизанова кћи“ („Дочь партизана“, 1934).¹ За ту уметничку интерпретацију добила је награду — пут у пионирски логор „Артек“. Глумила је и у филмовима „Ја волим“ („Я люблю“, 1936) и „Сунчана маскарада“ („Солнечный маскарад“, 1936). Упоредо са школовањем и глумачком каријером, активно се бавила спортом, нарочито скоковима у воду, у којима је постигла запажене резултате на омладинским такмичењима.

Након развода родитеља 1932. године Гуља се са мајком сели у Кијев (данашња престоница Украјине), где је похађала школу. Године 1940. уписала је Кијевски хидромелиорациони институт и удала се за студента тог института Алексеја Пјатакова (Алексей Пятаков). По избијању Другог светског рата евакуисана је са мајком и очухом (композитор Филип Козицки) у Уфу (данашња престоница Башкортостана, аутономне републике у саставу Руске Федерације). Тамо је родила сина Сашу (Александр Аркадьевич (Алексеевич) Королѐв-Казанский). У рат се добровољно прикључила 1942.

¹ Филм је у целини доступан на Јутјуб каналу: <https://www.youtube.com/watch?v=IAbDmUvqe80>.

као болничарка. Истакла се у борбама за коту (врх) 56.8, једну од стратешки значајних тачака Стаљинградске битке. Том приликом спасила је педесет рањеника, повела преостале војнике у напад и погинула (24. новембра 1942). Већ следеће године посмртно је одликована „Орденом црвене заставе“ који се додељује за изузетну храброст и пожртвованост.

Изградња културног живота Гуље Корољове

У покушају реконструкције културног живота Гуље Корољове који почиње да се изграђује помоћу књиге о Гуљи Јелене Иљине користила сам концепт „циркулације друштвених енергија“ Стивена Гринблата (Greenblatt 1988: 146–161).² Гринблатова идеја настала је у оквиру *новог историјског* књижевне теорије која се развијала од 1970-их и 1980-их година помоћу претпоставке да књижевни текстови могу да говоре о прошлости неке културе и помогну нам да је боље разумемо. Супротно становиште имали су представници *историјског материјализма* који су сматрали да је прошлост (историја) та која помаже да се књижевност потпуније разуме. Нови историзам је врста критичке реакције на формализам и структурализам, ослања се на теорију рецепције и има циљ да испита специфичне културне дискурсе у тексту као и оне присутне у његовом настанку и даљој рецепцији.

Питајући се зашто су Шекспирови текстови вековима присутни у енглеској култури и шире, Гринблат пише о „циркулацији друштвених енергија“ и испитује сложене односе текста и стварности. Поменути теоретичар прецизира да је реч о проучавању *иоетичке културе* тј. различитих друштвених пракси и односа међу њима који настају посредством неког књижевног текста. Гринблат наглашава да ниједан писац не ствара текст ван друштвено-политичких утицаја те да се, у даљој рецепцији неког дела, колективна уверења и доживљаји преносе, конзумирају и поново активирају у различитим медијима и институцијама. Постоји, дакле, „ланац историјских трансакција“ — низ историјски условљених преговарања, преображавања и размењивања културних објеката, остварења, активности. „Život“ који književna djela vode dugo nakon smrti autora, pa čak dugo nakon smrti one kulture za koju je autor pisao, historijski je ishod — bez obzira koliko bio preobražen i premodeliran — one društvene energije koja je u početku kodirana u ta djela“ (Greenblatt 2003: 176). Оваквим размишљањима Стивен Гринблат је померио фокус са интерпретације значења текста на процес анализе размене значења, афеката и идеологија. Књижевни текстови нису неутрални, они су део културних пракси и као такви учествују у репродукцији или дестабилизацији политичке моћи.

² Превод наведеног поглавља (Greenblatt 2003: 172–187) потиче од Зденка Лешића (1934–2018), универзитетског професора, књижевног историчара и теоретичара из Босне и Херцеговине па се зато и користи у наставку овог чланка.

Како показују резултати овог истраживања, друштвена енергија о Гуљи Корољовој снажно се обликовала одмах после Другог светског рата, у Русији траје и данас, врши се помоћу производа популарне културе — књига, играних филмова, позоришних представа, онлајн пројеката. У овом процесу обнављања друштвене енергије у промењеним околностима, споменичка култура делује као помоћно средство, док се као главни производ стварања, проширивања, размењивања и опчињавања издваја роман за децу руске књижевнице Јелене Иљине (Елена Иљина 1901–1964)³ *Четвертая высота*, чији наслов у буквалном преводу значи „четврти успон“ (врх, узвишење).

Поменути роман објављен је 1946. године, до данас је у Русији доживео скоро осамдесет издања, преносио је своју енергију и на инострано читалаштво, утицао на младе и у другим земљама, инспирисао је совјетске и руске уметнике (писце и режисере) на стварање нових дела о Гуљи Корољовој. У прво време, насловне стране руских издања романа Јелене Иљине *Четвертая высота* имале су фотографију или илустрацију Гуљиног портрета, што је важно средство за повезивање лика и дела у процесу памћења неке историјске личности.⁴ Поред тога, у Русији се Иљинина књига делила као награда ђацима, а према неким коментарима на интернету (на Фејсбук странама о Иљининој књизи), то је била омиљена књига ондашње деце, књига која се дуго памти.

Убрзо по штампању руског оригинала књига је почела да се објављује у преводу на бројне стране језике. Према казивању Гуљиног сина, Александра Аркадевича (Александр Аркадьевич), роман Јелене Иљине преведен је на „пољски, румунски, немачки, чешки, кинески, мађарски, бугарски и друге језике“.⁵ Већина наведених земаља у том периоду била је под социјалистичким, односно просовјетским режимима (припадале су политичко-војном блоку Источне Европе) па се отуда ти преводи могу посматрати и као део идеолошког утицаја једног времена. Књига о Гуљи појавила се на немачком језику 1949, на румунском 1950, на кинеском 1953, а на мађарском 1955. У каталозима Руске националне библиотеке налазимо податак да постоје и преводи на језицима других Совјетских Република или националних мањина: на комијском 1951, адигејском 1953, киргиском 1955, на јакутском 1972, али и на европске језике које Гуљин син није поменуо, као што су преводи на француски 1962. и шпански језик 1963.⁶

³ Право име ове ауторке било је *Лія Яковлевна Прейс*, а девојачко презиме *Маршак*.

⁴ О улози популарне културе за изградњу славе неке личности, посебно жена, видети Tomić 2018: 98–144.

⁵ «переведена на польский, румынский, немецкий, чешский, китайский, венгерский, болгарский и другие языки» <https://julie-pli.livejournal.com/131354.html>

⁶ Претрагом електронског каталога Руске националне библиотеке (Российская национальная библиотека) дошла сам до података о годинама овде наведених превода књиге о Гуљи. У том каталогу нису наведени југословенски преводи. Видети: <https://nlr.ru> (датум приступа 24. јун 2025).

У оквиру почетне динамике преласка романа о Гуљи са локалног на међународно подручје српскохрватски и хрватскосрпски превод са руског оригинала С. Франтова издваја се као један од првих.⁷ Југословенски превод штампан је годину дана после руског оригинала, у октобру 1947. године, на ћирилици и екавици у Београду и то под другачијим насловом, као *Четири усјеха Гуље Королјове*. Убрзо, 1948. године уследило је и друго издање ове књиге на латиници и ијекавици у Загребу (*Četiri uspjeha Gulje Koroljove*), што сведочи о успеху овог штива код тадашњих младих читалаца. У периоду непосредно после завршетка Другог светског рата, у Југославији се развијало издаваштво за децу упркос „хаотичном стању“ (Тропин 2014: 5) и „малобројним домаћим сарадницима“ на чијим је плећима био терет свих послова везаних за дечију књигу (Rosandić — Vidanović 1987: 52). У три прве поратне године (1945–1948) руски преводи књижевности за децу и одрасле апсолутно су доминирали на југословенском тржишту но квалитет већине превода није оцењен као добар (Тропин 2014: 5; 44).

Средином 20. века овај роман је био веома популаран међу југословенском децом, али данас нпр. у Србији није тако. О књизи *Четири усјеха Гуље Королјове* сазнала сам прикупљајући податке о књигама из детињства које се чувају у сећању старијих генерација. Приликом сусрета са универзитетским професором Иваном Ивићем (рођен 1935), специјалистом за развојну психологију на Филозофском факултету у Београду, Ивић је најпре поменуо делимичан наслов (*Усјеси Гуље Королјове*) а потом је навео тачан потпун назив књиге (*Четири усјеха Гуље Королјове*). Но, тада он није могао да се сети имена писца. Касније у електронској преписци, Ивић је појаснио велики утицај који је та књига, у специфичним друштвено-политичким околностима, имала на његов лични развој, али и на развој ондашње омладине. Уз Ивићево допуштење преносим овде то сведочанство:

<...> Gulja je bila apsolutno nesporni uzor nas ondašnjih pionira u nastojanju da se identifikujemo sa njom jer je jedan od Guljinih uspeha bio da je bila odličan đak. Ja lično sam nastojao da budem kao Gulja pa sam bio odličan đak i zaslužio sam da dobijem crvenu pionirsku maramu (obični pioniri su u tim godinama imali žute pionirske marame). <...> Bilo je to vreme kada se deci (pionirima) posvećivala velika društvena pažnja (današnja deca su zanemarena u našem društvu).

<...> knjiga o njoj (je) kao obrazac za ugled, društveno uvažavanje i isticanje dece, briga društva o budućnosti.⁸

На питање како је дошао до књиге о Гуљи, Иван Ивић је одговорио:

⁷ Нажалост, нисам успела да нађем податке о личном имену преводиоца. Осим ове књиге, са руског је превео и књигу Нине Раковске, *Наши верни пријатељи* (Београд: Ново поколење, 1949). У каталозима Народне библиотеке Србије наведена су два издања његовог превода северноамеричког аутора са руског: Ернест Томпсон Ситон, *Винијешки вук* (Београд: Ново поколење, 1947); Ernest Tompson Siton, *Vinipeški vuk* (Zagreb — Beograd: Novo pokoljenje, 1948).

⁸ Онлајн преписка, 17. јун 2025.

Ne sećam se da li je *Gulja Koroljova* bila u lektiri ali je ona „visila u vazduhu” i očekivalo se da je svako pročita. <...> Ja sam *Gulju Koroljovu* pozajmio iz gradske (niške) biblioteke(...)⁹

Недуго затим Ивић ме је упутио на колегиницу проф. др Ружицу Росандић (рођена 1937), која је у преписци навела да је своју докторску дисертацију 1989. године посветила Гуљи Корољовој.¹⁰ Додала је:

Та књига (је) снажно uticala на мој детинји светоназор па сам јој зато посветила тај свој рад. <...> Ја сам ту књигу читала кад ми је било десетак година. Сада се више не сећам садржаја књиге, али памтим да је она била успешна баš у свему чиме се бавила. Мислим да су те њене аспирације биле оно што ме је тада орчинјавало“.¹¹

Поменућа посвета добија двоструко значење. С једне стране, она сведочи о трајној вредности коју књига о Гуљи Корољовој има за ауторку — после више од четири деценије од првог читања. С друге стране, она се може разумети као потврда снажног деловања Гуљиног лика на професионални и научни развој Ружице Росандић, који је резултирао њеним достизањем највишег академског звања — што се, како ће бити показано у даљем току рада, подудара са педагошком и идејном интенцијом саме Јелене Иљине.

Ружица Росандић је у преписци описала још једну врсту Гуљиног утицаја:

Smešno је било када ми је у време рада на тези једна моја вршњакinja показала примерак те књиге (ја сам је одавно била изгубила). На корикама је био цртеж девојчице која је имала фризuru коју сам ја неговала готово целог живота!

Овај одломак сведочи о специфичном облику дуготрајне рецепције књижевног текста, у којем се читаочево искуство не задржава на нивоу интелектуалне или емоционалне идентификације, већ прелази у сферу личног и телесног идентитета. Случај Ружице Росандић показује да је лик Гуље Корољове функционисао као модел идентификације који је током времена постао интернализован до мере у којој се одређени визуелни елементи (попут фризуре са корица књиге) уклапају у самоперцепцију читаоца. На тај начин књижевни лик превазилази границе текста и постаје део биографског искуства, што указује на дубински процес рецепције у коме се, следствено теорији рецепције, текст актуализује кроз активну конструкцију значења у животу читаоца. Наведен пример додатно потврђује да утицај дечије књижевности може имати дугорочне ефекте на формирање идентитета, вредносних образаца и самопредстављања.

Да је књига о Гуљи била памћена као „лепа књига“ у раној младости потврђује и славни српски сликар и писац Момо Капор (1937–2010) у својим

⁹ Онлајн преписка, 18. јуна 2025.

¹⁰ Ružica Rosandić, *Predstava o svetu, društvu i čoveku u književnim listovima za decu: 1944–1975*. Beograd, 1989.

¹¹ Онлајн преписка, 1. јул 2025.

мемоарима (Капор 2017: 18). Југословенска и постјугословенска рецепција књиге о Гуљи свакако би била важна тема за даља истраживања. Овде ћу само скренути пажњу да се књига *Четири усјеха Гуље Коруљове* данас налази у мањем броју локалних библиотека у Србији. Чува се и у Посебном фонду књижевности за децу у Дечјем одељењу „Змај“ Библиотеке града Београда, на чији је значај раније скренуо пажњу проф. др Слободан Ж. Марковић, покретач наставе Књижевности за децу на Филолошком факултету Универзитета у Београду.¹²

Када се анализира хронологија оригиналног руског издања и учесталост штампања књиге о Гуљи у неком временском оквиру, примећује се да је након првог издања књига о Гуљи била редовно деценијама објављивана.¹³ У неким периодима књига је штампана годину за годином, нпр. 1948–1950, 1972–1979, 2004–2010, 2021–2024. Изгледа да је једина пауза у циркулацији овог романа наступила после 1990, када у поменутиим каталозима постоји само једно издање из 1990. године, док је у свим осталим деценијама штампано више издања. Овај застој се може објаснити политичком ситуацијом, падом комунизма у Источној Еворпи и распадом Совјетског Савеза 1991. године. Ради разумевања интензитета популарности књиге Јелене Иљине свакако би ваљало сачинити потпунији списак како руских издања тако и превода.

Зашто је важно представити бројност издања било које књиге а нарочито неке књиге за децу? Када се популаризовање славне историјске личности врши кроз књиге за децу, то има дубок и вишеслојан утицај — на формирање вредносних ставова младих, али и на колективно памћење и културну политику. Књига о Гуљи Коруљовој у суштини промовише „морал идеалних симболичних представа“ односно конкретне или персонификоване узоре који подстичу на морално деловање (Gurvič, наведено према Rosandić — Vidanović 1987: 99). Потврду о таквом утицају књиге о Гуљи навели смо код Ивана Ивића и Ружице Росандић, а могуће је да у југословенској и постјугословенској култури осим Моме Капора има и других личности са сличним искуством. У једном савременом социолошком истраживању о интересовањима руских читалаца на Сајму књига у Санкт Петербургу 2015. године један читалац је оценио књигу о Гуљи као дело које ће читаоцу променити живот (Krokinskaya — Okladnikova 2015: 26).¹⁴

¹² Захваљујем библиотекарки Снежани Божиловић што ме је упутила у два документа: 1) ненасловљен есејистички спис Слободана Ж. Марковића од 18. октобра 2006. и 2) списак који је сачинио од тридесет ретких књига за децу (од укупног броја 1.300 у фонду те библиотеке) са циљем да се покаже усмереност издаваштва као и квалитет и разумевање стваралаштва за децу.

¹³ Овај закључак је изведен само на основу претраге електронског каталога Руске националне библиотеке. Могуће је да би исцрпнија библиографска анализа довела до другачијег сазнања.

¹⁴ Истраживање је спроведено на добровољној бази помоћу интервјуа 116 људи преваходно млађе популације: 56% испитаних било је узраста 18-35 година, женског пола (79%), са високим образовањем (53%).

Но, није само књижевница Јелена Иљина својим делом *Четири усѣха Гуље Корољове* помогла да се чува сећање на лик и дело ове хероине. Осим Иљине, књиге о Гуљи објавили су следећи писци: Јуриј Мишаткин, *Писма без марки* (Юрий Мишаткин, *Письма без марок*, 1964), Павел Јевстратов, *Звали су је Гуља* (Павел Евстратов, *Её звали Гуля*, 1973), Јефим Чеповецки, *Точак напред, њочак назад* (Ефим Чеповецкий *Колесо вперед, колесо назад*, 1999). О Гуљи се писало и у књизи Леонида Пантелева (Леонид Пантелев, *Гостиница Лондонская*, 1980).¹⁵ Ове књиге су нови примери *ионављања* друштвене енергије, процеса којег је Гринблат издвојио као минимални услов за очување колективних доживљаја. Но осим књига, колективну размену и проширење енергије, као и оно што Гринблат назива „узајамно опчињавање“ (mutual enchantments) вршили су споменици са својим ритуалима и церемонијама а након тога филмови, позоришне представе и нови онлајн материјали. Сви ови културни производи потврда су постојања различитих модалитета историјски условљене размене који су без већих прекида оснаживали естетску снагу романа Јелене Иљине.

Историјат развоја споменичке културе о Гуљи показује да су се овакви културни производи у односу на књигу Јелене Иљине развијали касније, после првог издања романа и то у музејима и натписима у оним градовима и селима који су у Русији, Украјини, Белорусији, Башкортостану били важни за Гуљин живот и њено ратно херојство. Очувању сећања на Гуљу допринео је и њен отац. „Године 1954, поклонио је документа и личне ствари своје ћерке Музеју одбране Царицина — Стаљинграда. Владимир Данилович се годинама састајао са пионирима и комсомолцима који су били заинтересовани за судбину његове ћерке, наступао је на матинеима посвећеним њеном сећању и дописивао се са онима који су је познавали“.¹⁶

Друштвену енергију романа Јелене Иљине прихватила је и даље обликовала филмска индустрија. Након поменуте књиге снимљено је неколико играних филмова о Гуљи: дводелни филм „Гуља Королѣва“ (у режији Ије Миронове, 1968) и филм „Четвѣртая высота“ (у режији Игора Вознесенског, 1977). За разлику од филма из 1977. који у целости следи нит романа, руска режисерка Ксенија Зорина упризорила је 2020. године само прва три поглавља Иљининог романа у представи „Четвѣртая высота“ која се изводи у Москви.¹⁷

Друштвена енергија која је била почетно кодирана у књигу о Гуљи, обликовала се помоћу ратног херојства младе вишеструко талентоване

¹⁵ Подаци о другим књигама преузети су са веб-странице посвећене Гуљи Корољовој: <https://gulya1922-1942.narod.ru/index/0-24> Датум приступа 22. јун 2025.

¹⁶ «В 1954 году передал в дар музею обороны Царицына — Сталинграда документы и личные вещи дочери. Многие годы Владимир Данилович встречался с пионерами и комсомольцами, интересовавшимися судьбой дочери, выступал на утренниках, посвященных ее памяти, переписывался с теми, кто был с ней знаком» <https://www.kino-teatr.ru/teatr/acter/m/empire/489984/bio/>

¹⁷ Детаљније информације о пројекту могу се наћи на веб-сајту поменуте режисерке: <http://www.zorina.theater/?p=2268>

жене и учвршћивала се помоћу историјских фактуелности и музејских производа, пракси и процеса. Музеји и уопште споменичка култура користе се у васпитно-образовне сврхе а у том контексту занимљив је пример једног музеја у Русији који је у специфичним околностима директно успоставио везу са школом и активностима наставника и ђака.¹⁸ Реч је о Музеју војне славе 214. дивизије који је подигнут 1974. године у московској државној школи и у којем важно место има поставка о херојству Гуље Корољове.¹⁹ Споменик са ликом Гуље Корољове подигнут је 1977. поред украјинског института где је студирала, али је срушен 3. јуна 2022. године, на почетку Руско-украјинског рата (Нестерова 2024). На месту погибије Гуље Корољове такође је подигнут споменик. Њена слика налази се и у Музеју-панорами „Стаљинградска битка“ у Волгограду (некадашњем Стаљинграду) отвореном 1982. године. У Русији доста улица носи Гуљино име, док у Украјини (у Кијеву) то више није случај. Нов политички раскол између Русије и Украјине (2014. и 2022. године) условио је реконфигурацију колективног сећања у Украјини. У Русији пак постоје и библиотеке које славе име Гуље Корољове. Данас, посредством нових технологија, осмишљена је веб-страница о Гуљи Корољовој, на којој се налазе бројни писани и визуелни, уметнички и документарни материјали. На интернету се такође могу наћи различити онлајн пројекти посвећени Гуљи, као и разне интернет платформе које окупљају љубитеље Иљининог романа.²⁰

Континуирана производња и циркулација разних материјала о Гуљи учврстила је друштвену енергију. Томе су помогли меморијализацијски јубилеји организовани поводом слављења победе над фашизмом или прославе важних датума из Гуљиног живота. На пример, поводом обележавања 75-годишњице победе над фашизмом издавач АСТ / Малыш, специјализован за дечију литературу, 2019. године објавио је *Четвёртую высоту* у серији посвећеној управо прослави тог јубилеја („75 лет Великой Победы. Детям о войне“). Камчатска дечја библиотека је поводом прославе истог јубилеја поставила онлајн пројекат о роману Јелене Иљине.²¹ Нова издања књиге Јелене Иљине објављена су од 2021. до 2024. године, у оквиру програма „Школьное чтение“ и серије „Любимые писатели — детям“, с циљем омасовљења читања и укључивања књиге у наставу.

Играни филмови о Гуљи утицали су на специфичну врсту оснаживања друштвене енергије књиге о Гуљи Корољовој. У периоду од првог филма о Гуљи 1968. до другог 1977. шест година узастопце (1972–1977) штампано

¹⁸ У периоду 1974–1985 наставници и ђаци су прикупљали материјал за музејске изложбе, а међу њима је била и изложба о родитељима учесницима Великог отаџбинског рата. Детаљније о томе видети текст „Стенд в московской ГОУ СОШ №339“ на веб-сајту о Гуљи Корољовој: <https://gulya1922-1942.narod.ru/index/0-64> Текст није датиран, недостају и подаци о ауторству. Датум приступа 27. јун 2025.

¹⁹ Наведено према подацима са сајта о Гуљи Крољовој: <https://gulya1922-1942.narod.ru/index/0-64>

²⁰ Видети на пример: <https://vk.com/gulyakoroleva1922>

²¹ <https://detkam-lib.ru/web/uploads/mportfolio/files/5ebb28712ec20.pdf>

је ново издање књиге о Гуљи, што је и период у којем се поново активира музејско и споменичко сећање на Гуљу. После другог филма, у раздобљу 1979–1989, било је публикувано седам издања књиге; почетак те декаде такође је обележен Гуљиним портретом у Музејској панорами Стаљинградске битке. Очито да је књига о Гуљи са скоро осамдесет издања, од првог из 1946. до најновијег из 2024. године, била производ који се масовно и континурано појављивао на тржишту руске културе те се зато може оценити као важан чинилац учвршћивања сећања на њу. Пре него што се позабавим анализом романа, представићу неке разлике између првог и другог југословенског издања књиге Јелене Иљине.

Два југословенска издања романа о Гуљи Корољовој

Поредбена анализа издања превода и руских издања књиге о Гуљи осветлила би културолошке специфичности које су доминирале на тржишту књига одређеног периода. Овде се не бавим тим питањем, него сагледавањем разлика између прва два југословенска издања која су уследила убрзо након појаве руског оригинала. Када се југословенска издања пореде са руским, могу да се запазе разлике у наслову, садржају и визуелној опреми. Српскохрватски преводилац С. Франтов надоградио је оригинални фигуративни наслов новим речима којима је директно повезао бројност успеха са именом главне јунакиње. Тиме до израза долази женски главни лик, који се иначе ретко појављивао у дечијим књигама на југословенском тржишту крајем XX века.²²

Осим измењеног наслова превода, прво југословенско издање разликује се од руског оригинала и по садржини. У првом ћириличном издању из 1947. није био штампан предговор Јелене Иљине, што ће бити случај са другим издањем на латиници и ијекавици из 1948. године, где на почетку најпре налазимо важан информативни текст „Мојим читаоцима“ који у неким потенцијално новим издањима не би требало да буде изостављен. У овом потоњем издању на корицама је био нов илустрацијски портрет Гуље Корољове, текст поглавља је надопуњен са двадесет хронолошки распоређених црно-белих фотографија из живота јунакиње испод којих је дато објашњење времена и ситуације начињених снимака.²³ Овај визуелни ма-

²² Једно истраживање са краја 20. века показује да су јунакиње биле реткост у сликовницама и књигама за децу до 10–11 година старости. Анализа је спроведена у периоду 1980–1985. на корпусу од 214 савремених наслова на српско-хрватском језику, прикупљених на београдском књижарском тржишту. Подробније видети поглавље „*Muško i žensko načelo*“ (Rosandić — Vidanović 1987: 125–128). Анализа буквара и читанки с почетка 1990-их у Србији указује на патријархални модел односа између полова и њихових друштвених улога (Jarić 1994: 105–116). До истих закључака долази се и у анализи текстова у читанкама за Српски у основној школи (Stefanović i Glamotačak 2008).

²³ Фотографије из породичног архива и панорамског музеја „Стаљинградска битка“ највероватније су преузете из раног руског издања, а неке од њих налазе се и касније нпр. у кијевском издању (Кијев: Веселка) из 1980. године, док су нпр. у новијем издању

теријал одлично је одабран и представља важну документарну допуну књиге коју би могли укључити неки будући издавачи. Због богатије опреме књиге са предговором ауторке и фотографијама јунакиње, ово друго југословенско издање сматрам квалитетнијим од првог. Иако је књига о Гуљи била популарна међу омладином, за сада није откривен неки књижевно-критички текст или новински приказ о том делу.²⁴

Па ипак оба југословенска издања имају исту слабост, а то су илустрације на насловној страни. Југословенски илустрацијски портрети Гуље Корољове дело су непознатог аутора (ауторке), рађени према фотографији јунакиње када је имала четрнаест година.²⁵ Док је на оригиналним фотографијама Гуљин поглед много светлији, продорнији и продуховљенији, југословенске илустрације нису сасвим успело пренеле сложеност и чврстину њеног карактера. Из првог цртежа пре избија комбинација сете и туге које загасита плавосива боја још више наглашава. Главни утисак другог цртежа такође је непродубљен приказ личности који мање наликује на референтну фотографију.

Прегледајући корице руских издања доступних на интернету, увиђа се да су на насловној страни књиге визуелно веома ретко представљени Гуљини успеси из различитих периода њеног живота. Фотографски портрет првог издања замењен је илустрацијама које редукују сложеност Гуљиног живота и личности или је смештају у неутрални контекст (девојчица се налази поред коња или је приказано цвеће), ређе драматично акцентују њену улогу болничарке на фронту. Изледа да само један илустратор сложено перципира Гуљин животни развој од девојчице-глумице и девојке-спортисткиње до партизанке.²⁶

Значај ауторкиних предговора и поговора у руским издањима

Руско издање романа *Четвертая высота* из 1967. године у целини је доступно на интернету; садржи фотографије Гуље Корољове, предговор и поговор Јелене Иљине.²⁷ Оба ауторкина текста су важна јер у првом читаоцима појашњава документарну заснованост књижевно-уметничког текста а у другом обавештава о снажним позитивним реакцијама читалаца из земље и иностранства. У уводном тексту „К моим читателјам“ („Мојим

(Санкт-Петербург: Москва: Речь) из 2019. додате слике које се, како је наведено на сајту издавачке куће, први пут објављују.

²⁴ Тврдња је успостављена након прегледања лисног каталога у Народној библиотеци Србије. Изјава Ивана Ивића о великој популарности књиге Јелене Иљине води нас ка уверењу да је мало вероватно да у ондашњој периодици није било текстова о тој публикацији.

²⁵ Та фотографија је штампана у хрватском издању књиге на страни 69, али се може наћи и на интернету.

²⁶ Иљина Елена. *Четвертая высота* (Школьная библиотека). Москва: Детская литература, 2018. Као илустратор потписан је М. Петров.

²⁷ https://archive.org/details/1967_20220818/page/n3/mode/2up

čitateljima“, Пјина 1948: 7) Јелена Иљина напомиње да прича о Гуљи није измишљена, да је Гуљу познавала док је била дете, ученица, пионирка и комсомолка.²⁸ Осим тога, ауторка читаоцима скреће пажњу да је свој роман засновала на документарној грађи усменог и писаног вида. Књижевница прецизира да је за писање приче о Гуљи користила казивања Гуљиних родитеља, учитеља, другарица, васпитача, ратних сабораца. Све то показује да је ауторки било стало да што дубље разуме личност јунакиње о којој пише, да је грађи пришла као идеалан историчар користећи више различитих извора, без искључивог ослањања на властита искуства и импресије.

Поред наведених извора, ауторка је такође имала увид у Гуљина писма која је писала од раних школских дана до оних на фронту. „То ми је све pomoglo (...) da sebi predočim ne samo ono, što je ona govorila i radila, već također i ono, što je mislila i osjećala“ (Пјина 1948: 7).²⁹ На крају предговора Иљина саопштава своју жељу читаоцима: „Bit će mi veoma drago, ako za one, koji se budu upoznali s Guljom Koroljovom preko stranica ove knjige, ona postane, barem donekle, isto onako bliskom, kao što je to bila onima, koji su je zavoljeli, dok je živjela“ (Пјина 1948: 7).³⁰ Ауторка жели да читаоцима приближи Гуљину личност, да је упознају подробније не би ли им постала привлачна и драга као оним људима који су Гуљу познавали у стварном животу и волели је због њеног карактера. Управо је у Гуљиној личности кодирана друштвена енергија романа која ће деценијама после првог штампања производити осећања, веровања, нове културне предмете и активности.

Приметимо да се у поговору Иљина срдачније обраћа деци-читаоцима и преноси другачији скуп информација. Сада је документарност усмерена на чување сећања на Гуљино ратно херојство, али и на поратне судбине неких ликова из романа о којима се ауторка распитивала. Поред тога, Иљина преноси податке о великом интересовању читалаца за њену књигу како из земље тако и и иностранства. Осим тога, домаћи читаоци су се интересовали за судбине ликова поменутих у роману, нарочито за Гуљиног сина. Своје обраћање читаоцима Јелена Иљина поново завршава жељом, заправо сада су у питању две жеље. Прву обликује кроз писмо девојчице из Западне Немачке, која у новим, драматичним временима страхује од рата и изра-

²⁸ Пионирска организација била је прва етапа у идеолошком усмерењу деце у Русији. Основана је пре *Комсомола* (скраћен назив за руску омладинску организацију «Коммунистический Союз Молодежи»: Савез комунистичке омладине; чији се историјат везује за Фебруарску револуцију 1917. године). Након Комсомола ступа се у Комунистичку партију — уколико су постојали запажени резултати рада, оданост револуцији и приврженост идејама социјалистичког друштва. Гуља је у роману остварила све ове етапе, она је прешла пут од пионирке до чланице партије.

²⁹ „Всё это помогло мне узнать, как бы увидеть своими глазами всю Гулину яркую и напряжённую жизнь, представить себе не только то, что она говорила и делала, но также и то, что она думала и чувствовала“ (Иљина 1967: 3–4).

³⁰ Я буду рада, если, для тех, кто узнает Гулю Королёву по страницам этой книги, она станет — хотя бы отчасти — такой же близкой, какой она была для тех, кто узнал и любил её в жизни.

жава чежњу за миром — истом оном жељом која је и Гуљу одвела у ратну борбу. Другу жељу Јелена Иљина износи на крају поговора, када се непосредно обраћа читаоцима и формулише је другачије него у предговору: „Драга децо, хоћу да вам пожелим миран и срећан живот, у којем ћете освајати нове висине — висине надахнутог, стваралачког рада“ (превод ауторке овог рада).³¹

Ова жеља може да делује као социјалистичка пропагандна порука, јер упозорење на нови рат претходно је контекстуално везан за Гуљино ратно херојство, борбеност младих и њихову спремност да живот дају за слободну отаџбину. Али, ако се ауторкина завршна порука сагледава наспрам целог романа, долази се до другачијег закључка: последње речи поговора поентирају потенцијале детињства у којем се деца охрабрују да остваре успех. То је, како смо помоћу примера Ивана Ивића и Ружице Росандић видели, био емпирички потврђен утицај ове књиге на децу. Роман само у последњим поглављима велича Гуљу као хероину Другог светског рата: већи део књиге описује како је Гуља сазрела од несташног детета које је имало проблема до детета које остварује бројне успехе. Четврти успех (наслов руског оригинала *Четвертая высота*) представља кулминацију градације претходних Гуљиних успеха.

Поред тога, када Иљина на крају поговора ставља нагласак на „стваралачки рад“, на машту, знање, таленат и труд, на стварање нечег новог, корисног и лепог што представља напредак, лепоту и добробит за све, она потенцијално активира и тренутак сете јер је Гуљина младост заустављена ратом. Реч је о особи која је имала способност да оствари друга нова постигнућа, на пример као научница хидромелиорационог института. Стваралачки рад је на крају књиге о Гуљи врста „нове висине“ (петог, шестог... наредног успеха) које млади као симбол наде и будућности могу да освоје. Управо тај образац узора као деца осетили су Иван Ивић и Ружица Росандић, памтећи Гуљу касније као светли пример личне инспирације.

Такав завршетак књиге у сагласности је са књижевним текстом романа у којем је највише пажње посвећено опису Гуљиног детињства и стваралачком потенцијалу детета. Овај акценат до израза долази и у поглављима романа у којима се приказује неко Гуљино пионирско искуство или догађаји из времена њеног чланства у Октјабрјату и Комсомолу. У тим деловима књиге више се осветљавају дечији доживљаји, дружења и несташлуци, него што се врши политичка инструментализација социјализма. На пример, поглавље „Руководилац Октјабрјата“ (75–81), у којем се тематизује Гуљин модел васпитавања млађих пионира, конципирано је уз употребу хумора, чиме се успоставља критичка дистанца према приказаном педагошком обрасцу. У настојању да избегне формализованост и рутину ини-

³¹ И мне хочется пожелать вам, дорогие ребята, мирной и счастливой жизни, в которой вам придется брать новые вы: соты — высоты вдохновенного, творческого труда. (Иљина 1967: 269).

цијалног сусрета али и да тестира храброст деце, Гуља прибегава приповедању народне бајке у мраку, инструментализујући страх као васпитно средство. Такав поступак изазива негодовање пионирске руководитељке Љубе, која је због тога прекоревала. Други пример је Гуљин пријем у Комсомол који она доживљава као подстицај да након школских проблема у учењу своје афирмације потражи у спорту, стекне јавну потврду и изгради самопоуздање. Погледајмо сада како је ауторка представила животни пут Гуље Корољове.

Женски образовни роман

Образовни роман (нем. Bildungsroman) у књижевној теорији се најчешће дефинише као наративна форма која прати процес индивидуалног сазревања у динамичном односу између субјекта и друштва, при чему је кључна напетост између личне аутономије и социјалне интеграције и постепено усклађивање са друштвеним поретком. За разлику од пикареског романа у којем се јунак (пустолов) не развија, јунак образовног романа је динамичан и интроспективан. Теоретичари књижевности сматрају да је ова рефлексивност настала под утицајем исповедне и аутобиографске књижевности. Савремена истраживања, нарочито она која су настала помоћу феминистичке књижевне теорије, указују да класичан модел није универзалан, већ да наративи женског одрастања често одступају од телеологије хармоничне интеграције, наглашавајући дисконтинуитете, ограничења и алтернативне облике субјективности.

Феминистичка критика уочила је да националне књижевности обилују образовним романима чије су јунакиње девојчице и младе жене.³² Иако женски образовни романи деле извесне поетичке и тематске одлике са делима о одрастању дечака и младића, они испољавају неке специфичности. Заједничке су им теме о породици и пријатељима, образовању, љубави и сексуалности, разликују их циљеви духовне и психолошке потраге (Labovitz 1986). Неке проучаватељке сматрају да треба правити разлику између „развијног романа“ (Entwicklungsroman) и „романа о буђењу“ (the novel of awakening). Први тип романа запоставља психолошки развој јунакиње а потенцира њену физичку димензију. Овакво усмерење проистиче из друштвених норми и родно условљеног положаја главних јунакиња. У мушком образовном роману јунак је привилегован и стога бира своје место у друштву, док је у женском образовном роману јунакиња на самом почетку изопштена из друштва те је у таквом непријатељском окружењу осуђена на пораз. Други тип прозе не приказује као што је то случај са му-

³² Колико су развијена оваква феминистичка проучавања сведочи библиографија о енглеском женском образовном роману (Fuderer 1990). У енглеској књижевности као прва таква дела наводе се романи *Белинда* (1802) Мери Едворт и *Ема* (1816) Џејн Остин [*Belinda*, Marie Edgeworth; *Emma*, Jane Austen]. У српској књижевности то је *Девојачки роман* (1889) Драге (Драгиње) Гавриловић.

шким образовним романом физичко кретање кроз простор него унутрашње кретање свести у оквиру које ће самоспознаја водити жену до њене промене упркос ограничењима друштва. Такав облик трансформације повезан је са модернистичким трагањем за унутрашњим „ја“, посредством којег се артикулише и расветљава сопствени идентитет.³³

Роман Јелене Иљине прати развој девојчице (јединице) Гуље Корољове од њеног рођења до погибије у рату, што је животна путања дуга свега двадесет година. Премда кратак, овај животни период испуњен је разним занимљивим, узбудљивим и смешним догодовштинама због изразито живахног и радозналост Гуљиног карактера. Већ на првим странама, у другом поглављу „Трогодишња уметница“ читаоци се могу уверити да је Гуља сушта супротност стереотипној девојци. Њена дадиља саопштава мајци: „Доста сам деце одгајила, али овакво дете, откако сам жива, нисам видела. Ватра, а не дете. Никако да изађем на крај с њиме. Седне ли на санке, никад да је скинеш с њих. Десет пута се пусти низ брдо и увек јој мало“ (Иљина 1947: 8).

Дечаци су говорили о Гуљи: „Воли да се туче, али је с њом пријатно да се игра. Она свашта уме да измисли“ (Иљина 1947: 9). Уместо најбоље другарице Гуља има најбољег друга Ерика. Као самосвојно дете Гуља тешко подноси ограничења и спутавања. Због дадиљиних грдњи што је ишарала зидове цртежима, она бежи од куће са намером да стигне ни мање ни више него у Шпанију, но способна дадиља је ипак налази и враћа кући. На почетку школе, Гуља претвара учитељичин диктат у игру, забавља се преокретањем смисла њених реченица. Она не пише задате реченице: „Дете лежи у колевци. Птичица седи на грани. Бака плете чарапу. Деда пуши на лулу“, већ смишља њихове смешне комбинације: „Бака лежи у колевци. Дете пуши на лулу. Птичица плете чарапу. Деда седи на грани“ (Иљина 1947: 21).

Ове епизоде илуструју Гуљину особиту природу, али и однос књижевнице према Гуљи као детету, читаоцима и свету који приказује. Главне теме ове књиге су детињство, одрастање и школовање Гуље — веома радознале, живахне, интелигентне девојчице, склоне пустоловинама. Управо у таквом дечијем карактеру лежи највећа драж ове књиге. Јелена Иљина у Гуљи види пре свега дете, она настоји да га разуме, упућена је на дечија осећања и дечије доживљаје света. Књижевница не објашњава све детаље у вези са Гуљиним догодовштинама, радије оставља читаоцима да испитују Гуљин карактер и размишљају о њеним одлукама и исходима радње.

Друга привлачност ове књиге лежи у свету који Иљина приказује. Тај свет није идеалистичан ни на приватном ни на друштвено-политичком плану. Гуљина породица је нецеловита. Иако није директно поменуто да су се њени родитељи развели, читаоци помоћу разноврсних података могу да схвате промену породичне структуре: Гуља живи са мајком, због мајчи-

³³ Детаљније о овим истраживањима видети Sirković 2011: 10–11.

ног посла одселила се у Украјину, повремено се виђа са оцем. Гуљина другарица Нада такође одраста у нецеловитој породици. Након раног губитка мајке, о њеном васпитању брине бака, док је отац због радних обавеза често одсутан. У таквим породичним околностима, бака развија изразито попустљив однос према унуци, што доводи до тога да Нада више пажње посвећује спољашњем изгледу, одевању и изласцима него школским обавезама и учењу.

Свакодневна структура живота условљена је професијом Гуљине мајке за коју је књижевница неодређено навела да „је радила у филмском предузећу“ (Иљина 1947: 9) и да често путује због посла, због чега Гуљу у раном детињству чува дадиља. Према истраживању Rosandić—Vidanović (1987: 91–92; 67) у дечијим књигама на југословенском тржишту тог времена па и касније (1980-их година) родне теме и улоге биле су преоптерећене патријархалном нормом.³⁴ Деца нису могла читати о мајкама које раде у филмском предузећу, а није било ни књига о женама историјским личностима. Гуља, дакле, одраста уз мајку која је професионално ангажована у уметничком окружењу, при чему је од раног детињства свесна ограничених финансијских могућности које произлазе из мајчиних прихода. Она разуме да мајчина плата није висока и да захтева пажљиво и рационално управљање новцем. Мада Гуља неће увек успевати да поштује такве економске оквире, њена добродушност и сналажљивост омогућавају јој да успешно превазилази ситуације у којима се налази.

Како би се стекао увид у сложеност романескног света, у наставку текста представиће се кратак преглед романа. Пошто су филмски редитељи уочили Гуљин изузетан карактер, она са три године почиње да глуми у епизодним филмским улогама. У дванаестој години добија главну улогу и постаје совјетска дечија филмска звезда. Стечена слава не доводи до њене социјалне изолације (она и даље одржава односе са људима и вршњацима), али утиче на њен однос према школским обавезама (не успева редовно да учи, остварује слабији школски успех, доживљава кризу). У њеној раној младости постоје и друге отежавајуће околности. Гуља због физички осетљивог здравља (реуматизма) одређено време проводи на лечењу у бањи. Током одрастања њена самосталност све више долази до изражаја: сама се уписује у школу, самостално путује возом до Москве, сама доноси одлуку да се посвети спорту. По избијању Другог светског рата, Гуља се убрзо након порођаја добровољно пријављује на фронт и ангажује као болничарка. Рат доноси прекид мирнодопског живота и уноси несреће, но истовремено отвара простор за нова искуства и пријатељства. Током једне борбе Гуља гине, након чега је посмртно одликована високим војним признањем. Сећање на њено херојство наставља да живи кроз казивања њених сабора-

³⁴ Преоптерећеност патријархалним родним стереотипима примећено је и почетком 21. века у читанкама које се користе у Србији, у настави Српског језика и књижевности (Stefanović—Glamočak 2008).

ца и изградњу споменика. На завршним странама романа, њена мајка се са унуком враћа у московски стан, у некадашњу Гуљину собу, чиме се роман заокружује у јединствену наративну целину.

Јелена Иљина описује реалан, динамичан, слојевит, сложен свет који нуди богато искуство читаоцима. Тај свет налази се на различитим географским просторима, захтева прилагођавање дечијег живота свету одраслих, како због развоја Гуљине глумачке каријере тако и због селидби и адаптација на нове средине и нове школске заједнице. Премда је смештен у једно изразито идеолошко време, у жижи романа је развој Гуљиног карактера. Гуљино детињство је саздано од успеха, неуспеха и несташлука те зато деца могу лако да се идентификују са њом али и да уче од ње. Једна од суштинских порука романа је Гуљино спознање да све што се учи у детињству и раној младости може да помогне каснијем животу (поглавље „Кроз ватру и воду“).

Дијалози који обилују у роману представљају значајно средство приказивања сложеног света испуњеног разноврсним догађајима, карактерима и регистрима говора. Помоћу њих се може пратити градиција Гуљине језичке компетенције, као и развој свести о значају социјалне комуникације. Гуља постепено учи како да артикулише сопствене мисли и како да гради односе са другим људима. Ауторка приказује различите облике усмене и писане комуникације: од непосредних разговора и телефонских комуникација са одраслима и вршњацима до способности активног слушања и разумевања говора других. Гуља пише неформална и формална писма мајци, оцу, васпитачици, па чак и институцијама попут фабрике, чиме се показује ширина њене комуникативне праксе. Док се у детињству играла са речима француске учитељице, као млада глумица постаје свесна моћи изговорене речи, увиђа да разговори могу да разликују међуљудске односе, учврсте или униште пријатељства. У том процесу, њен систем аргументације се развија од спонтаних, неструктурираних дечијих реакција ка све сложенијем облику мишљења у којем је у стању да себи и другима објасни сложене животне проблеме. Нарочито место у Гуљиним језичком развоју заузима језик књижевности, поезије. Она рано усваја поетски израз и интернализује га најпре кроз дечију имитацију стихова Николаја Њекасова, потом кроз свесно ослањање на стихове Михаила Љермонтова и Владимира Мајаковског који јој служе као средство емоционалне и интелектуалне саморегулације.

Пут Гуљине реализације није био једноставан, обележен је низом препрека које превазилази уз изразиту одлучност и усмереност ка сопственом усавршавању. Њени унутрашњи монолози у почетку су прожети страхом и сумњом, али се кроз самохрабрење и рационализацију те несигурности трансформишу у подстицај за деловање и постизање успеха. Сва четири кључна постигнућа у роману повезана су са храброшћу и истрајношћу, као вредностима које је јунакиња усвајала од најранијег детињства. Ауторка

символички отвара роман сценом страха од мрака, који је развојно близак детету, чиме успоставља полазну тачку Гуљиног емоционалног и моралног сазревања:

— Не иди — рече Гуља. — Бојим се, мрак је.

Мајка се наже преко мреже креветића.

— Мрак, Гуљенка, и није страшан. Ноћу ћеш снити дивне снове! (Иљина 1947: 7)

У овој уводној сцени дијалога успоставља се модел односа у којем мајка представља фигуру рационалног охрабрења и емоционалне стабилизације. Гуља је иницијално приказана као дете које отворено артикулише страх, док мајка интервенише усмеравајући је ка превазилажењу афективне несигурности. Овај образац се у даљем току радње понавља у ситуацијама у којима се јунакиња суочава са страхом од неуспеха и страхом од смрти, при чему је наглашена њена унутрашња борба за очување личног интегритета. У таквим тренуцима Гуља активира интернализовани мајчин модел рационалног сагледавања ситуације, што јој омогућава да страх преведе у делатну одлучност. То се јасно очитује у свим кључним епизодама успеха: у савладавању коња током снимања сцене јахања, у припреми и полагању завршног школског испита, у превазилажењу страха од скока у воду, као и у ратном ангажману у коме исказује самопожртвовање и одговорност.

Од почетних страница романа ауторка наглашава улогу мајке као централне фигуре у формирању Гуљиног моралног и психолошког профила. Мајчин педагошки приступ заснива се на чврстости без попустљивости, при чему се тежи развоју самосвести, одговорности и емоционалне зрелости. Њен утицај пресудан је у Гуљиној одлуци да приоритет да школовању у односу на глуму, при чему се проблем недоследности тумачи као недостатак радне дисциплине а не као морални пропуст. Уместо казне, мајка у почетку примењује дијалог као средство васпитног деловања, подстичући ћерку да препозна сопствене слабости и коригује их, што резултира привременим успехом. Међутим, након поновног школског неуспеха, мајка уводи рестрикцију као педагошку меру, формулишући је метафорички: „Право на радост треба прво зарадити“ (Иљина 1947: 96), чиме се наглашава принцип условљене слободе и одговорности. Од тог тренутка Гуља у потпуности усваја начело самодисциплине као кључни услов постигнућа.

Структурно посматрано, роман је доминантно фокусиран на ране формативне фазе јунакињиног развоја, при чему су одабрани кључни догађаји који илуструју њену постепену трансформацију. Иако је каснији део који обухвата адолесценцију и ратно искуство знатно краћи, он функционише као синтеза претходно развијених особина. Гуљин лик обликују почетне мане попут тврдоглавости и несташлука, али и врлине као што су храброст, искреност, емпатија и морална доследност. Управо кроз ову дијалектику слабости и врлина ауторка афирмише идеју да се животне препреке могу превазићи уз истрајност, самодисциплину и јасно усмерену вољу.

Феномен детета филмске звезде у контексту биографског романа

На крају рада скренућу пажњу на социолошки аспект књижевног приказа Гуљине филмске каријере будући да документарна основа њеног раног глумачког ангажмана допуњује и продубљује истраживања феномена дечијих филмских звезда. Осим тога, у контексту југословенске књижевности за децу ова књига представља редак пример литераризације дечијег глумачког искуства. Феномен деце-глумаца има своје корене у антици, стиче друштвени значај у модерно доба, посебно са случајем Моцарта и формирањем архетипа „чуда од детета“ у 18. веку (O'Connor 2006), кулминацију достиже са појавом филмских звезда попут Ширли Темпл и Гуље Корољове. Обе личности нису имале формалну глумачку обуку, у исто време су почеле глумачке каријере и постале су веома популарне и награђиване.

Њихов успон одраз је различитог друштвено-политичког контекста: у Америци је дете симбол наде током Велике депресије, док је у СССР-у представљено као мали херој комунизма. Документарна основа романа Јелене Иљине сведочи о Гуљиним спонтаном уласку у свет филма, њеној упорности и таленту, али и о подршци мајке која не манипулише славом детета — што је иначе тип родитеља који су социолози у оваквом контексту издвојили као уобичајен (O'Connor 2006: 1–16). У роману такође нема назнака да је Гуљина мајка пројектовала своје глумачке амбиције на кћерку или да је експлоатисала њен глумачки рад. Иако се Гуљина мајка противила кћеркином уласку у глумачки свет, она није спутавала већ подржавала њен уметнички развој.

Документарно засновани описи Гуљине глуме илуструју снагу њеног карактера („Први успех“), развој уметничког талента („Варка и Василинка“), исправно формиран однос детета према слави („Писма из свих крајева“). Гуља Корољова не подлеже сујети нити уображености, она задржава скромност и природност. Њен отпор према самопромоцији посебно се огледа у епизоди када јој је непријатно што другарица предлаже да у писму упућеном фабрици нагласи свој статус познате глумице („Још један испит“). У збиру разноврсних животних догађаја Гуљина филмска каријера перципира се као драгоцену младалачко искуство које је Гуљи помогло да уочи своје слабости и постане бољи карактер.

Закључак

У раду је анализиран културни живот романа *Четвѐртая высота* Јелене Иљине који је осам деценија од првог објављивања у Совјетском Савезу 1946. године готово стално био штампан. Реч је о биографском роману историјске личности Гуље Корољове која се најпре прославила као дечија филмска звезда а потом и као хероина Другог светског рата. У првим поратним годинама појавило се неколико превода овог романа, углавном у земљама Источног блока, но касније роман циркулише само

у оквиру совјетске и постсовјетске Русије. Међу првим преводима издваја се југословенско издање на српскохрватски језик из 1947. под нешто другачијим насловом (*Четири усџеха Гуље Корољове*). Оно је 1948. доживело друго знатно допуњено издање на хрватскохрватски, са ауторкиним предговором и двадесет фотографија Гуље Корољове. Оба југословенска издања на корицама су имала уметнички слабо израђен илустрацијски портрет јунакиње. Према сведочењима неких данас истакнутих интелектуалаца у Србији, књига је имала снажан морални утицај. Једно савремено руско истраживање означава књигу о Гуљи као ону која мења живот читалаца.

Анализа романа показала је испуњење естетских и ванестетских критеријума књижевно-уметничког текста. Књижевница је помоћу различитих литерарних средстава (дијалозима, описима, хумором...) успешно приближила лик главне јунакиње и пренела сложено виђење света. Њен однос према детету и свету је без идеализације: настоји да разуме дете и помогне му да се помоћу разних искустава одговорно припреми за живот. Документарна подлога историјских догађаја из романа и нпр. из другог филма о Гуљи може послужити за наставу историје и потпуније разумевање друштвено-политичке ситуације. Нестереотипно приказивање главне јунакиње може бити укључено у наставу матерњег језика и књижевности оних школских програма који су оптерећени маскуленим наративима и патријархалним родним стереотипима.

Питања које даље треба истражити су следећа: Каква је била критичка и академска рецепција романа Јелене Иљине у земљи и иностранству? У којој мери је велики политички сукоб између СССР-а и Југославије 1948. утицао на југословенску рецепцију ове књиге? Да ли су и на који начин монографије о историји филма у Совјетском Савезу преносиле податак о Гуљи Корољовој и обавештавале о књижевном опису њеног глумачког искуства у роману Јелене Иљине? Постоје ли производи ликовне уметности на којима је приказана Гуља? Који културни производи највише одступају од факултетности живота Гуље Корољове и како се та дистанца може тумачити? У ком обиму су антифашистички комеморијализацијски предмети, активности и процеси сећања утицали на поновна издања романа Јелене Иљине? Да ли се емоције о некој личности могу једнако снажно пренесити музејским артефактом или уметничким делом?

Књига *Четири усџеха Гуље Корољове* скоро један век активно преноси и реконструише друштвену енергију јер садржи снажну симболичку фигуру детета као носиоца потенцијала будућности друштва. Појављује се у моменту изградње нове идеологије у СССР-у, добија институционалну подршку, изазива емотивну идентификацију, адаптирана је у нове различите медије (књижевност, споменици, филм, дигитални медији). Током обликовања ове друштвене енергије о Гуљи, филмови се издвајају као медијски потицај за производњу нових издања књига и реактивирање музејског и споменичког сећања на Гуљу Корољову. Ова проширена културна циркулација сигурно је утицала да књига о Гуљи у Русији очува статус класи-

ка. Роман је коришћен за обележавање јубилеја победе над фашизмом и као културни производ превазишао је значај и утицај наведених меморијализацијских предмета. Данас када се у свету шире фашизам и антиродни покрети, када јача говор мржње а потискују се непосредни облици људске комуникације, када се родитељи претерано заштитнички односе према деци, када се урушава језичка култура младих, роман о Гуљи Корољовој може да послужи као одбрана васпитних, моралних, интелектуалних и етичких вредности. Промовише дечије потенцијале стваралаштва, еманципацију жена и антифашистичку свест, али и језичку компетенцију деце и културу дијалога.

ЛИТЕРАТУРА

- Иљина Елена. *Четвертая высота*. Москва: Издательство „Детская литература“, 1967.
- Иљина Јелена. *Четири усјеха Гуље Корољове*, прево С. Франтов. Београд — Загреб: Омладинско издавачко предузеће „Ново поколење“, 1947.
- Капор Момо. *Најбоље године и друге њриче*. Београд: Плато, 2017.
- Нестерова Марија. *Актриса Гуља Королёва. Как она отдала жизнь за советскую родину и с кем познакомилась в «Артеке»*. 9.9.2024. <https://ukraina.ru/20250624/1064214184.html> Датум приступа 24. јун 2025.
- Тропин Тијана. *Теоријски аспекти превођења књижевности за децу са стјановицима ситуација културе*. Београд: Универзитет у Београду Филолошки факултет, 2014. (докторска дисертација)
- Fuderer Laura Sue. *The Female Bildungsroman in English: An Annotated Bibliography of Criticism*. New York, NY: Modern Language Association of America, 1990.
- Greenblatt Stephen. „The Circulation of Social Energy”. *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Berkeley: University of California Press, 1988: 1–20.
- Greenblatt Stephen. „Kolanje društvene energije“. *Nova čitanja: poststrukturalistička čitanka*, priredio i preveo Zdenko Lešić. Sarajevo: Buybook, 2003: 172–187.
- Илјина Јелена. *Четири усјеха Гуље Корољове*, прево с рускога S. Франтов. Загреб—Београд: Ново поколење, 1948.
- Јарић Исидора. „Заћарани круг представа о мушком и женском“. Dr Ružica Rosandić i dr Vesna Pešić (прir.). *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*. Београд: Centar za antoratnu akciju, Grupa MOST, 1994: 105–116.
- Krokinskaya Olga, Okladnikova Elena. „Books and People’: Results of the Public Polls on Reading Problems at the St. Petersburg International Book Fair 2015“. *Научный результат* 1/4(6) (2015): 20–33.
- Labovitz Esther Kleinbord. *The Myth of the Heroine: The Female Bildungsroman in the Twentieth Century: Dorothy Richardson, Simone de Beauvoir, Doris Lessing, Christa Wolf*. New York: Peter Lang, 1986.
- O’ Connor Jane Catherine. *The cultural significance of the child star*. School of Social Sciences and Law, Brunel University, 2006 (Ph. D Thesis)
- Rosandić Ružica, Vidanović Božica. *Prva dečja knjiga*. Београд: Истраживачко-уређивачки центар SSO Србије: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka Србије, 1987.
- Sirković, Nina. „Ženski glasovi u romanu: razvoj junakinje *Bildungsromana*“. *Knjiženstvo: časopis za studije književnosti, roda i kulture*, 1/1 (2011). <https://journal.knjiženstvo.rs/index.php/knjiženstvo/en/article/view/432/451> Датум приступа 17. април 2026.
- Stefanović Jelena, Glamočak Saša. *Rod u čitankama i nastavi srpskog jezika u osnovnoj školi*. Valjevo: Grupa za emancipaciju žena «Hora», 2008.
- Tomić Svetlana. „Popularna kultura i proizvodnja slave značajnih žena u srpskoj kulturi“. *Slavne i ignorisane: Ka kritičkoj kulturi pamćenja*. Београд: Алфа BK Универзитет, 2018: 98–144.

REFERENCES

- Fuderer Laura Sue. *The Female Bildungsroman in English: An Annotated Bibliography of Criticism*. New York, NY: Modern Language Association of America, 1990.
- Greenblatt Stephen. „The Circulation of Social Energy”. *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Berkeley: University of California Press, 1988: 1–20.
- Greenblatt Stephen. „Kolanje društvene energije“. *Nova čitanja: poststrukturalistička čitanka*, priredio i preveo Zdenko Lešić. Sarajevo: Buybook, 2003: 172–187.
- Ilijina Jelena. *Četiri uspjeha Gulje Koroljove*, preveo s ruskoga S. Frantov. Zagreb—Beograd: Novo pokoljenje, 1948.
- Ilićina Elena. *Četvertaya vysota*. Moskva: Izdatel'stvo „Detskaya literatura“, 1967.
- Ilijina Jelena. *Četiri uspeha Gulje Koroljove*, preveo S. Frantov. Beograd—Zagreb: Omladinsko izdavačko preduzeće „Novo pokolenje“, 1947.
- Jarić Isidora. „Začarani krug predstava o muškom i ženskom“. Dr Ružica Rosandić i dr Vesna Pešić (prir.). *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost: analiza udžbenika za osnovne škole*. Beograd: Centar za antoratnu akciju, Grupa MOST, 1994: 105–116.
- Kapor Momo. *Najbolje godine i druge priče*. Beograd: Plato, 2017.
- Krokinskaya Olga, Okladnikova Elena. „Books and People’: Results of the Public Polls on Reading Problems at the St. Petersburg International Book Fair 2015“. *Научный результат* 1/4 (6) (2015): 20–33.
- Labovitz Esther Kleinbord. *The Myth of the Heroine: The Female Bildungsroman in the Twentieth Century: Dorothy Richardson, Simone de Beauvoir, Doris Lessing, Christa Wolf*. New York: Peter Lang, 1986.
- Nesterova Mariya. *Aktrisa Gulya Korolyova. Kak ona otdala zhizn' za sovetksuyu rodinu i s kem poznakomilas' v "Arteke"*. 9.9.2024. <https://ukraina.ru/20250624/1064214184.html> Datum pristupa 24. jun 2025.
- O’ Connor Jane Catherine. *The cultural significance of the child star*. School of Social Sciences and Law, Brunel University, 2006 (Ph. D Thesis)
- Rosandić Ružica, Vidanović Božica. *Prva dečja knjiga*. Beograd: Istraživačko-uređivački centar SSO Srbije: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka Srbije, 1987.
- Sirković, Nina. „Ženski glasovi u romanu: razvoj junakinje *Bildungsromana*“. *Knjiženstvo: časopis za studije književnosti, roda i kulture* 1/1 (2011). <https://journal.knjiženstvo.rs/index.php/knjiženstvo/en/article/view/432/451> Datum pristupa 17. april 2026.
- Stefanović Jelena, Glamočak Saša. *Rod u čitankama i nastavi srpskog jezika u osnovnoj školi*. Valjevo: Grupa za emancipaciju žena «Hora», 2008.
- Tomić Svetlana. „Popularna kultura i proizvodnja slave značajnih žena u srpskoj kulturi“. *Slavne i ignorisane: Ka kritičkoj kulturi pamćenja*. Beograd: Alfa BK Univerzitet, 2018: 98–144.
- Tropin Tijana. *Teorijski aspekti prevodenja književnosti za decu sa stanovišta studija kulture*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Filološki fakultet, 2014. (doktorska disertacija)

Svetlana Tomić

THE CULTURAL LIFE OF YELENA ILINA’S NOVEL *THE FOURTH HEIGHT*

Summary

This paper explores the cultural life of Yelena Iliina’s novel *The Fourth Height*, continuously reprinted in the USSR and Russia since 1946. It tells the story of Gulya Korolyova—a child film star and WWII heroine—and was institutionally supported as a model of new Soviet ideology. The Yugoslav translations from 1947 and 1948 stand out, especially the latter with the author’s preface and 20 photographs. The social value of the book is affirmed by two Serbian university professors of Developmental Psychology, for whom Gulya was a personal role model in their childhood. The novel stimulated a “circulation of social energy” (Greenblatt), inspiring books,

films, theater performance, monuments, museums, and internet projects. Its complex portrayal of the protagonist and documentary basis make it suitable for history and literature education, particularly in discussions of gender emancipation. In a modern educational context, the book is seen as promoting moral values, antifascist consciousness, and a culture of dialogue. The author argues that *The Fourth Height* can still resonate with young readers today and serves as an example of children's literature with powerful social and pedagogical impact.

Keywords: Gulya Korolyova, female Bildungsroman, Yugoslav translations of children's literature, circulation of social energy, child film star phenomenon.